

Jarosław MIKOŁAJEC
Politechnika Śląska,
Wydział Organizacji i Zarządzania,
Katedra Stosowanych Nauk Społecznych

DWIE KONURBACJE GÓRNICZE – PRÓBA PORÓWNANIA

Streszczenie. Artykuł jest próbą porównania dwóch konurbacji górniczych powstałych na przełomie XIX i XX wieku i znajdujących się obecnie w różnych fazach restrukturyzacji. Podobieństwa i różnice zachodzące między nimi wynikają głównie z faktu położenia w różnych częściach niemieckiej i europejskiej przestrzeni gospodarczej.

TWO MINING CONURBATIONS – AN ATTEMPT AT A COMPARISON

Summary. The article is an attempt at a comparison of two mining conurbations created at the turn of the 19th and 20th centuries, which are now in different stages of restructuring. Similarities and differences between the conurbations are mainly caused by their location in different parts of German and European economic space.

Wielomilionowe zespoły miejskie, katowicki w południowej Polsce i Ruhry w zachodnich Niemczech, są powstałymi w drugiej połowie XIX i w pierwszej połowie XX wieku konurbacjami górniczymi. Konurbacja Ruhry i większość konurbacji katowickiej powstały i przez dłuższy czas rozwijały się w jednym organizmie państwowym – Prusach, a od 1871 roku w Niemczech. Już sam ten fakt sugeruje, że rozwój obu okręgów przemysłowych powinno cechować znaczne podobieństwo. Ich porównanie nie może jednak abstrahować od tego, że choć oba okręgi ewoluowały w obrębie jednego państwa, to jednak znajdowały się w innym miejscu nie tylko Niemiec, lecz także całego światowego systemu gospodarczego. Na tle ewolucji systemu światowego można uchwycić istotne różnice i podobieństwa między obu okręgami i ich społecznościami. Konurbacja Ruhry i konurbacja katowicka były dwoma największymi okręgami górniczymi Niemiec, trzecim, znacznie mniejszym górniczym okręgiem przemysłowym było położone przy granicy francuskiej Zagłębie Saary. Do dnia

dzisiejszego obie konurbacje pozostają największymi zespołami miejskimi i okręgami przemysłowymi Niemiec i Polski. Mimo znacznego oddalenia (znajdowały się na przeciwległych krańcach Niemiec) zachodziły między nimi liczne relacje ekonomiczne, polityczne i kulturowe.

Często porównywano oba okręgi górnicze. Porównanie konurbacji katowickiej z jej zachodnioniemieckim odpowiednikiem znajdowało wyraz w popularnym nazewnictwie. Porównując konurbację katowicką z konurbacją Ruhry, nazywano ją Okręgiem Ruhry Wschodu (*Ruhrgebiet des Ostens*) lub Nowym Okręgiem Ruhry (*Neue Ruhrgebiet*)¹. Hitlerowski gauleiter Górnego Śląska Josef Wagner pisał jesienią 1939 roku po przyłączeniu polskiej części Górnego Śląska do Rzeszy Niemieckiej: „Chcemy z tego regionu zrobić pod względem gospodarczym i stosunków pracy nowe niemieckie Zagłębie Ruhry”². Określenia te, pojawiające się nie tylko w literaturze naukowej, lecz także w publicystyce i wystąpieniach politycznych, wskazują na pierwszeństwo okręgu Ruhry w stosunku do jego górnos Śląskiego odpowiednika. Okręg górnos Śląski był relatywizowany do okręgu Ruhry, który miał dla niego stanowić wzór.

Oba porównywane okręgi przemysłowe były okręgami górniczymi, jednak nawet pod tym względem zachodziły między nimi różnice. Zasadnicza różnica polegała na tym, że oprócz węgla wydobywano na Górnym Śląsku metale kolorowe, a zwłaszcza cynk. Przez wiele lat konurbacja katowicka była jednym z głównych producentów cynku na świecie. Do połowy XIX wieku produkcja węgla była podporządkowana produkcji cynku. W 1825 roku około 70% rocznego wydobycia węgla kamiennego było zużywane przez hutnictwo cynku, a wahania koniunktury na cynk były skorelowane z wielkością wydobycia węgla kamiennego³. Pierwszą połowę XIX wieku na Górnym Śląsku określano mianem okresu gorączki cynkowej. Z biegiem czasu wydobycie węgla uniezależniało się od wahań koniunktury na cynk i węgiel stał się podstawowym surowcem wydobywanym w Zagłębiu Górnos Śląskim. Początkowa dominacja wydobycia i hutnictwa cynku nadawała Zagłębiu Górnos Śląskiemu charakter monokulturowy i hamowała rozwój innych gałęzi przemysłu, co powodowało, że było ono mniej zróżnicowane gospodarczo od Zagłębia Ruhry. Peryferyjne położenie w stosunku do reszty Niemiec i monokultura cynkowa powodowały, że konurbacja katowicka miała w większym stopniu charakter jednostronnie surowcowy. Przemysłowcy

¹ Seraphim P.H.: *Industriekombinat Oberschlesien: das Ruhrgebiet des Ostens, das grossoberschlesische Industriegebiet unter sowjetischer Führung*, Köln 1953.

² *Kattowitzer Zeitung*, 16.10.1939.

³ Pukowska-Mitka M.: *Cykle węglowe w Górnos Śląskim Okręgu Przemysłowym*. Katowice 2002, s. 23.

z zachodniej części Niemiec często traktowali Górny Śląsk jako obszar, na którym szybko można się dorobić i równie szybko przerwać działalność gospodarczą. Wszystko to przyczyniało się do tego, że gospodarka na terenie Górnego Śląska była słabo doinwestowana i miała charakter prowizoryczny.

Oba zagłębia, znajdując się na przeciwległych krańcach Niemiec, obsługiwały pod względem dostaw węgla, jak również produktów przemysłu ciężkiego określone regiony kraju, granica zaopatrzenia w węgiel może być zaś uznana za linię oddzielającą strefy oddziaływania obu okręgów przemysłowych. Granica oddzielająca strefę zaopatrzenia w węgiel z Zagłębia Ruhry i Zagłębia Górnos Śląskiego pokrywała się mniej więcej z linią Łaby oddzielającą dwie części gospodarcze Niemiec. Stare Niemcy na zachód od Łaby były zaopatrywane przez Zagłębie Ruhry, a nowe, junkiersko-pruskie, na wschód od Łaby – przez Górny Śląsk. Strefa ekonomicznego oddziaływania konurbacji Ruhry była powierzchniowo większa niż strefa oddziaływania konurbacji katowickiej. Pierwszym powodem tego stanu rzeczy był sam rozmiar i potencjał obu okręgów przemysłowych. Wydobycie węgla kamiennego w Zagłębiu Ruhry przed pierwszą wojną światową stanowiło około 60% wydobycia węgla w Niemczech. Drugim powodem było to, że konurbacja Ruhry jest położona w obrębie szerszej aglomeracji nadreńskiej, 50-100 km od zachodniej granicy Niemiec, konurbacja katowicka zaś ukształtowała się przy wschodniej na granicy Niemiec, a jej część znajdowała się w granicach Austro-Węgier i Rosji. Spośród innych europejskich konurbacji górniczych w podobnej sytuacji okręgu podzielonego granicą państwową znajdowało się Zagłębie Saary i, współcześnie położone na granicy Rosji i Ukrainy, Zagłębie Donieckie. Sytuacja uległa jeszcze większym zmianom na korzyść oddziaływania konurbacji Ruhry po pierwszej wojnie światowej, kiedy to większa część konurbacji katowickiej znalazła się w granicach Polski. Zachodnia, niemiecka część konurbacji katowickiej stała się peryferyjnym okręgiem przemysłowym pod względem nadgranicznego położenia i rozmiarów produkcji węgla porównywalnym z Zagłębiem Saary. Górny Śląsk po przyznaniu Polsce Wielkopolski stał się, jak to określił śląski publicysta międzywojenny ksiądz Emil Szramek, niemieckim kresowym „węzłem gordyjskim” i nadgranicznym „narożnikiem” Niemiec⁴.

Jednak zasadnicza różnica między oboma okręgami polegała na tym, że znajdowały się one w różnych miejscach ewoluującego światowego systemu gospodarczego, a w jego obrębie – gospodarki europejskiej i gospodarki Niemiec. Z tej różnicy wynikają liczne

⁴ Szramek E.: Śląsk jako problem socjologiczny. Próba analizy. Katowice 1934, s. 5-9.

konsekwencje gospodarcze i społeczne. Historyczny rdzeń europejskiej gospodarki kapitalistycznej ma kształt banana, o długości 1600 km i średniej szerokości 400 km, ciągnącego się łukiem od północnych Włoch, poprzez dolinę Renu do środkowej Anglii. Rdzeń ten znany jest jako *Hot Banana*, *Blue Banana*, *European Backbone*. Tworzyły go najbardziej uprzemysłowione obszary Anglii i europejskich sukcesorów rewolucji przemysłowej⁵. W tak zakreślonych granicach europejskiego rdzenia gospodarczego mieści się większość zachodnioeuropejskich zagłębi węglowych, które w XIX wieku stanowiły trzon gospodarki kontynentu. Zagłębie Górnośląskie jest największym zagłębiem węglowym położonym bezpośrednio na wschód od tego rdzenia; 1500 km na wschód od Zagłębia Górnośląskiego znajduje się, położone na Ukrainie i częściowo w Rosji, Zagłębie Donieckie.

Z faktu położenia w różnej odległości od europejskiego rdzenia gospodarczego wynika, że oba okręgi nie rozwijały się synchronicznie. Poszczególne fazy rozwoju obu okręgów nie przebiegały równocześnie. Historyczne okręgi wydobywania węgla kamiennego w Europie można ułożyć chronologicznie, biorąc jako kryterium: ich powstanie, maksymalny rozwój i rozpoczęcie procesu restrukturyzacji. Pierwszym większym okręgiem górnictwa węglowego w Europie była konurbacja Tyneside z największym miastem Newcastle w północno-wschodniej Anglii. Już w połowie XVII wieku roczne wydobycie węgla przekraczało tam 500 tysięcy ton, a w 1800 roku wynosiło 2 miliony ton⁶. Dziś zalicza się ją do tak zwanego pasa rdzy (*rustbelt*), obszarów, w których nie powiodła się transformacja w kierunku społeczeństwa postindustrialnego⁷. Twierdzenie o istnieniu bezwzględnego prawa opóźnienia powstania, rozwoju i restrukturyzacji okręgów górniczych w miarę przesuwania się na wschód od europejskiego rdzenia przemysłowego byłoby nadmiernym uproszczeniem, jednak daje się zauważyć ogólną prawidłowość w tej kwestii. Wydobycie węgla z wychodni rozpoczęło się w Zagłębiu Ruhry już w średniowieczu, w Zagłębiu Górnośląskim znacznie później, w XVIII wieku. Jeszcze na początku XIX wieku pod względem wielkości wydobycia węgla kamiennego Zagłębie Górnośląskie ustępowało Zagłębiu Dolnośląskiemu, a zrównanie się wielkości wydobycia węgla w tych zagłębiach nastąpiło w latach dwudziestych XIX wieku⁸. Maksymalna roczna produkcja węgla w zagłębiu Ruhry została osiągnięta w końcu lat pięćdziesiątych XX wieku, w Zagłębiu Górnośląskim w końcu lat siedemdziesiątych, w Zagłębiu Donieckim w początkach lat osiemdziesiątych. Maksymalna

⁵ Landes D.S.: *Bogactwo i nędza narodów*. Warszawa 2005, s. 271-272.

⁶ Braudel F.: *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm. XV-XVIII wiek*. Warszawa 1992, tom 1, s. 304.

⁷ Byrne D., Wódz K.: *Polaryzacja przestrzenna i degradacja kulturowa – stare regiony przemysłowe w epoce postindustrialnej*, [w:] M.S. Szczepański (red.): *Jaki region? Jaka Polska? Jaka Europa?* Katowice 2001, s. 120.

⁸ Pazdur J.: *Zarys dziejów górnictwa na Ziemiach Polskich. Tom 2*. Katowice 1961, s. 66.

liczba ludności w konurbacji Ruhry została osiągnięta w latach sześćdziesiątych, gdy tymczasem w konurbacji katowickiej w latach osiemdziesiątych XX wieku. Od tych przełomowych lat liczba ludności w obu okręgach ulegała stopniowemu zmniejszeniu. Daty te potwierdzają fakt, że restrukturyzacja rozpoczęła się najwcześniej w okręgach najstarszych, położonych w obrębie europejskiego rdzenia gospodarczego, a następnie przesuwiała się na wschód, w kierunku okręgów młodszych. Jednakże w chwili obecnej spośród trzech wymienionych zagłębi największe wydobycie węgla występuje w Zagłębiu Górnośląskim, co jest spowodowane jednostronnym oparciem polskiej energetyki na węglu. Jednak nawet w tym zagłębiu wydobycie węgla kamiennego systematycznie maleje⁹.

Powolne zmniejszanie się liczby ludności, skorelowane ze spadkiem produkcji przemysłowej i przeprowadzaną na wielu płaszczyznach restrukturyzacją, następuje w wielu starych okręgach przemysłowych, nie tylko górniczych. Ujemny bilans ruchu naturalnego i migracyjnego nałożył się tam na ogólny spadek przyrostu naturalnego, typowy dla państw wysoko rozwiniętych. Powoduje to stopniowe obniżanie się miejsca europejskich miast i zespołów miejskich w ogólnoświatowym rankingu liczby ludności. Warto zauważyć, że zmiany demograficzne najszybciej zachodziły właśnie w okręgach górniczych, a obie badane konurbacje nie są tu wyjątkiem. Jeszcze drastyczniej niż w konurbacjach węglowych przebiegały one w osiedlach poszukiwaczy podczas gorączek złota w drugiej połowie XIX wieku, zwłaszcza na zachodzie Stanów Zjednoczonych, Kanady i w Australii. Wybuch gorączki oznaczał gwałtowny wzrost liczby ludności, a jej zakończenie – często całkowity jej zanik. Po osiedlu poszukiwaczy złota często pozostawały ruiny miast-widm, *ghost town*. Przykładem gwałtownego wzrostu i równie gwałtownego zmniejszenia się liczby ludności podczas gorączki złota może być ewolucja demograficzna miasteczka Dawson w północno-zachodniej Kanadzie. Z małego obozowiska indiańskiego liczba ludności wzrosła w ciągu dwóch lat do 40 tysięcy w 1898 roku, po czym gwałtownie zmalała do 2 tysięcy¹⁰. Procesy demograficzne charakterystyczne dla osiedli poszukiwaczy złota przebiegały analogicznie do procesów zachodzących w konurbacjach węglowych, jednak w sposób o wiele bardziej drastyczny.

Na różnicę historii obu okręgów podstawowy wpływ miał fakt, że wykształciły się one na terenach o odmiennej tradycji gospodarczej. Linia Łaby przez wiele wieków dzieliła Niemcy na dwie części. Różniły się one zarówno pod względem gęstości zaludnienia, jak i sposobu gospodarowania, zwłaszcza zaś struktury gospodarstw rolnych. Początków tej granicy można

⁹ Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej GUS, Warszawa 2007.

¹⁰ Berton P.: Klondike: The Last Great Gold Rush, 1896 – 1898, [b.m.], 2001, s. 75.

się doszukać w ustanowieniu przez Karola Wielkiego Limes Sorabicus, granicy oddzielającej Imperium Frankijskie od ziem słowiańskich. Ziemie na zachód od Łaby były od ponad dwóch tysiącleci ziemiami rdzennie germańskimi, tereny na wschód od Łaby stały się obszarem stopniowej ekspansji osadnictwa niemieckiego w głąb terytorium zamieszkałego od połowy pierwszego tysiąclecia naszej ery przez ludność słowiańską. Te historyczne fakty indukowały zasadnicze różnice w kształtowaniu się od średniowiecza gospodarek obu części Niemiec. Na Zachodzie przeważały indywidualne gospodarstwa rolne, na Wschodzie dominowała wielkoobszarowa gospodarka junkierska. Posiadłości o obszarze ponad 100 ha zajmowały we wschodnich prowincjach Prus 1/3-1/2 powierzchni upraw¹¹.

Wśród junkrów pruskich świadomość tej różnicy i dążność do jej zachowania były szczególnie silne, ponieważ zależało im na zachowaniu swojej pozycji w państwie niemieckim. Pozycja junkrów, zwłaszcza w wojsku, była bardzo silna, mimo że pod względem ekonomicznym już dawno wyprzedziła ich zachodnioniemiecka burżuazja wielkoprzemysłowa. Opór junkrów przeciwko zagrożeniu ich pozycji przyjmował często formy groteskowe. *Kanalrebellen*, kanałowi buntownicy, byli pruskimi junkrami, którzy aż do początku XX wieku skutecznie opierali się połączeniu dorzecza Odry z zachodnioniemieckim systemem dróg śródlądowych z obawy przed możliwością dowozu nimi taniego zboża z Ameryki¹². Fakt położenia okręgu górniczego na którymś z tych dwóch obszarów nie mógł pozostać bez wpływu na charakter jego rozwoju choćby z tej racji, że to właśnie spośród okolicznej ludności rolniczej rekrutowała się większość robotników przemysłowych. Świadomość ważności linii Łaby w podziale gospodarczym Niemiec była bardzo silna nawet w XX wieku. Dość powiedzieć, że po drugiej wojnie światowej jako jedną z racji podziału Niemiec na dwa państwa wzdłuż Łaby i Soławy podawano przebieg tradycyjnej granicy gospodarczej.

Tereny, na których leżały oba okręgi, były zróżnicowane nie tylko gospodarczo, lecz także etnicznie, religijnie i kulturowo, co znajdowało odbicie we wskaźnikach demograficznych. Na wschodzie wśród mniejszości narodowych dominowała ludność polska, ale żyli też Żydzi, Serbołużyczanie, Litwini i Czesi. Obszary na wschód od Łaby miały też najwyższy przyrost naturalny w Niemczech, a co za tym idzie występowały tu znaczne nadwyżki ludnościowe¹³. Do nadwyżek siły roboczej we wschodniej części Niemiec przyczyniły się również słabiej

¹¹ Czaplinski W., Galos A., Korta W.: Historia Niemiec. Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 542-543.

¹² Ibidem, s. 546.

¹³ Kossert A.: Kuzorra, Szepan i Kalwitzki – polskojęzyczni Mazurzy w Zagłębiu Ruhry, [w:] Dahlmann D., Kotowski A.S., Korpus Z. (red.): Schimanski, Kuzorra i inni Polacy w Zagłębiu Ruhry 1870/71-1945. Toruń 2006, s. 164-166.

rozwinięty przemysł oraz dominacja wielkoobszarowych gospodarstw junkierskich. Ich rozładowanie drogą migracji na Zachód było główną przyczyną niemieckiej „ucieczki ze Wschodu”, *Ostflucht*. Należy zaznaczyć, że linia dzieląca obszary o różnym wskaźniku przyrostu naturalnego bardzo często jest linią dzielącą obszary o różnym poziomie rozwoju gospodarczego, a zarazem linią, na której dochodzi do znacznych napięć migracyjnych. Klasycznym przykładem może być linia Brandta oddzielająca rozwinięte północne obszary Ziemi od rozwijających się południowych.

Konsekwencją społecznego i gospodarczego zróżnicowania obu części Niemiec były więc migracje. Z terenów wschodnich na zachód Niemiec napływali masowo emigranci ekonomiczni. Migracje na większą skalę rozpoczęły się po zjednoczeniu Niemiec w 1871 roku i nasiliły po ustaniu Kulturkampfu w 1878 roku. Od 1871 roku właściciele kopalń w Zagłębiu Ruhry wysyłali na Górny Śląsk werbowników zachęcających do emigracji i podjęcia pracy w swoich kopalniach¹⁴. W okresie między zjednoczeniem Niemiec a wybuchem pierwszej wojny światowej Zagłębie Ruhry uległo stopniowej polonizacji i stało się okręgiem etnicznie mieszanym. Pojawiła się kategoria *Ruhr Poles*, Polaków pracujących w Zagłębiu Ruhry, mówiących ojczystym językiem i wyznających katolicyzm. Bezpośrednio przed pierwszą wojną światową ich liczba sięgała 500 tysięcy¹⁵. Procesy napływu ludności polskiej występowały również w zagłębiach francuskich i belgijskich, jednak jedynie część tych imigrantów pochodziła z obszaru Górnego Śląska, w tym z terenów konurbacji katowickiej. Obszarem emigracji zarobkowej na Zachód był nie tylko Górny Śląsk, lecz także inne wschodniemieckie tereny zamieszkałe przez Polaków¹⁶. Trudno więc mówić o wytworzeniu się silnej relacji migracyjnej między oboma omawianymi okręgami górniczymi. Była to raczej relacja między całymi Wschodnimi Niemcami, zamieszkałymi w znacznej mierze przez Polaków, a okręgiem Ruhry.

Wzajemne relacje oddalonych od siebie regionów mogą wynikać z ich położenia w zróżnicowanej pod względem gospodarczym i społecznym przestrzeni geograficznej, są więc relacjami w tej przestrzeni zapośredniczonymi. Relacje sąsiadujących ze sobą regionów ze względu na swoją bliskość są o wiele łatwiejsze do uchwycenia niż relacje regionów odległych od siebie o setki kilometrów. Znany geograf Waldo R. Tobler jest autorem tak zwanego „pierwszego prawa geografii”, które brzmi: *Everything is related to everything else,*

¹⁴ Pazdur J.: op. cit., s. 251-252.

¹⁵ Peters-Schildgen S.: Działalność towarzystw polskich w Cesarstwie Niemieckim i w Republice Weimarskiej – porównanie, [w:] Polacy w Zagłębiu Ruhry 1870/71-1945, op. cit., s. 34.

¹⁶ Hoffmann J.: Mazurzy i Wielkopoleanie jako migranci zarobkowi w pamięci zbiorowej Zagłębia Ruhry dzisiaj, [w:] Polacy w Zagłębiu Ruhry 1870/71-1945, op. cit., s. 278-288.

*but near things are more related than distant things*¹⁷. Zakres i intensywność wzajemnego oddziaływania dwóch regionów nie musi być jednak prostą funkcją ich odległości. Uszczelniona granica może stanowić istotną barierę dla oddziaływań społeczno-ekonomicznych i odwrotnie, wydarzenia zachodzące na obszarach oddalonych od siebie o tysiące kilometrów mogą być silnie powiązane, nawet gdy z pozoru dotyczą różnych zjawisk. Przykładem wzajemnej zależności odległych geograficznie zjawisk w historii górnictwa może być napływ z Europy dużej liczby poszukiwaczy złota podczas kalifornijskiej gorączki 1849 roku, która nastąpiła tuż po upadku Wiosny Ludów i głodzie irlandzkim.

Wpływ jednego regionu na drugi polega na bezpośrednim lub pośrednim wywoływaniu zmian społecznych i gospodarczych w jednym regionie na skutek oddziaływania drugiego. Na poszczególne regiony i ich oddziaływanie duży wpływ ma szersza przestrzeń społeczna i gospodarcza. Badając związki oddalonych od siebie jednostek terytorialnych, nie można abstrahować od charakteru przestrzeni, których są one częścią. Można badać relacje regionów w różnych perspektywach przestrzennych. Perspektywa węższa to perspektywa przestrzeni społeczno-ekonomicznej państwa. Można jednak badać te relacje w perspektywie najszerszej z możliwych. Taka perspektywa została stworzona przez teorię systemów-światów.

Teoria systemów-światów (*World System Theory*) została w naukach społecznych zainicjowana i rozwinięta przez takich badaczy, jak Andre Gunder Frank, Samir Amin, Giovanni Arrighi, a przede wszystkim Immanuel Wallerstein. Inspiratorami tej teorii byli Fernand Braudel i inni przedstawiciele francuskiej szkoły *Annales*. Nie należy zapominać również o polskich historykach zajmujących się historią wewnątrz europejskich relacji gospodarczych, zwłaszcza o Marianie Małowiście i Witoldzie Kuli¹⁸. „System światowy” miał swój początek w Europie Północno-Zachodniej w XVI wieku, a następnie rozszerzył się na cały świat. Jak każdy system świat składa się z centrum (*core*), do którego należą państwa najbardziej rozwinięte gospodarczo, i uzależnionych od niego peryferiów (*periphery*). W miarę postępów procesów globalizacyjnych dystans pomiędzy centrum a peryferiami wzrasta. Między centrum a peryferiami wytwarza się strefa przejściowa, tak zwane półperyferia (*semiperiphery*)¹⁹.

¹⁷ Tobler W.: A computer movie simulating urban growth in the Detroit region, *Economic geography*, No. 2, Issue 47, 1970, p. 234-240.

¹⁸ Małowist M.: Europa i jej ekspansja XIV-XVII wiek. Warszawa 1993; Kula W.: Historia, zacofanie, rozwój, Warszawa 1983.

¹⁹ Wallerstein I.: Analiza systemów-światów. Wprowadzenie, Warszawa 2007.

Tego typu zależności wytworzyły się również w Europie. Nierówności gospodarcze między zachodnią a wschodnią częścią kontynentu oraz cywilizacyjne zapóźnienie tej drugiej są wynikiem różnic między gospodarkami centrum, półperyferii i peryferii. Z uwagi na to, że oba omawiane zespoły miejskie znajdują się w różnych częściach tak rozumianego „systemu światowego”, trudno w ich porównywaniu pominąć perspektywę teorii systemów-światów. Kapitalistyczna gospodarka-świat powstała w tak zwanym „długim XVI wieku” (od około 1450 do około 1640 roku). Momentem kluczowym dla jej powstania było odkrycie Ameryki, napływ ogromnej ilości złota i srebra z nowego kontynentu i wejście państw europejskich w nowe relacje handlowe z obszarami pozaeuropejskimi. Równocześnie surowcowym zapleczem rodzącego się zachodnioeuropejskiego kapitalizmu pozostawała Europa Środkowa i Europa Wschodnia, a zwłaszcza Polska. Zależność gospodarcza „wschodniego zaplecza” kapitalizmu od Zachodniej Europy przypominała wręcz zależność kolonialną.

Zależności, jakie wytworzyły się między centrum, półperyferiami i peryferiami Europy kilkaset lat temu, utrzymują się do dziś. Są one przyczyną zapóźnienia rozwoju gospodarczego krajów środkowoeuropejskich w stosunku do krajów Europy zachodniej. Jednym z jego konsekwencji jest zapóźnienie procesów restrukturyzacji konurbacji katowickiej w porównaniu z analogicznymi procesami zachodzącymi w konurbacji Ruhry i innych okręgach górniczych zachodniej Europy. Konurbacja katowicka występuje w roli „późnego przybysza”. To, co w przeszłości było udziałem konurbacji Ruhry, jeszcze nie stało się udziałem konurbacji katowickiej. Różnice w poziomie restrukturyzacji obu okręgów nie wynikają więc jedynie z ich wewnętrznych cech, ale są konsekwencją położenia w różnych miejscach światowej i europejskiej zhierarchizowanej przestrzeni gospodarczej.

Bibliografia

1. Braudel F.: *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm. XV-XVIII wiek. Tom 1*, PIW, Warszawa 1992.
2. Berton P.: *Klondike: The Last Great Gold Rush*, Anchor Canada, [b.m.w.], 2001.
3. Czapliński W., Galos A., Korta W.: *Historia Niemiec*. Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990.
4. Dahlmann D., Kotowski A.S., Korpus Z.: *Schimanski, Kuzorra i inni Polacy w Zagłębiu Ruhry 1870/71-1945*, Adam Marszałek, Toruń 2006.
5. Kula W.: *Historia, zacofanie, rozwój*. Czytelnik, Warszawa 1983.
6. Landes D.S.: *Bogactwo i nędza narodów*. Muza, Warszawa 2005.

7. Małowist M.: Europa i jej ekspansja XIV-XVII wiek. PWN, Warszawa 1993.
8. Pazdur J.: Zarys dziejów górnictwa na Ziemiach Polskich. Tom 2. Wyd. Górniczo-Hutnicze, Katowice 1961.
9. Pukowska-Mitka M.: Cykle węglowe w Górnśląskim Okręgu Przemysłowym. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
10. Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2007.
11. Seraphim P.H.: Industriekombinat Oberschlesien: das Ruhrgebiet des Ostens, das grossoberschlesische Industriegebiet unter sowjetischer Führung. Verlagsgesellschaft, Rudolf Muller, Eberswalde 1953.
12. Szczepański M.S.: Jaki region? Jaka Polska? Jaka Europa? Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001, s. 120.
13. Szramek E.: Śląsk jako problem socjologiczny. Próba analizy. Wyd. K. Miarka, Katowice 1934.
14. Tobler W.: A computer movie simulating urban growth in the Detroit region, *Economic geography*, No. 2(46), 1970.
15. Wallerstein I.: Analiza systemów-światów. Wprowadzenie. Dialog, Warszawa 2007.

Abstract

Both the Ruhr and Katowice conurbation are settlement complexes created at the turn of the 19th and 20th centuries in connection with the exploitation of coal and the development of heavy industry in two parts of Germany, which differed in terms of economy and society. The Elbe line traditionally divided Germany into an economically developed western part in which individual agricultural holdings predominated and a less developed eastern part in which large Junker holdings prevailed. The differences between both parts of Germany had a significant impact on the development of both conurbations. The labour surplus in the east caused a migration of population to the west of Germany and polonization of the Ruhr conurbation. The location of both conurbations in different parts of German and European economic space determined their development and led to the beginning of the restructuring process.